

ERKIN IQTISODIY ZONALAR ORQALI HUDUDIY RIVOJLANISHNI JADALLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Boymurodov Janon Komiljonovich

i.f.f.d, v.b dotsent, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, Iqtisodiyot va muhandislik fanlari kafedrası

jasurleader077@gmail.com +998 93 7221444..

Hazratqulov Umidjon Hamdam o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada erkin iqtisodiy zonalarining hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishdagi o‘rni va ahamiyati kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqotda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining investitsiyalarni jalb etish, sanoat ishlab chiqarishini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish hamda yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali hududiy rivojlanishga ko‘rsatadigan ta‘siri ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining mavjud holati baholanib, ularning samaradorligini oshirishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlangan.

Kalit so‘zlar. Erkin iqtisodiy zonalar, hududiy rivojlanish, investitsiya faoliyati, iqtisodiy o‘shish, infratuzilma rivoji, innovatsion mexanizmlar, investitsion jozibadorlik, bandlik.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi, xalqaro kapital harakatining jadallashtirish hamda investitsiya oqimlarining hududlar kesimida notekis taqsimlanishi sharoitida iqtisodiy rivojlanishni hududiy jihatdan muvozanatlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur jarayonlarda erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiruvchi muhim institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘lib, ular orqali investitsiyalarni jalb qilish, sanoat ishlab chiqarishini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish hamda zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatlari yaratiladi.

Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, erkin iqtisodiy zonalar iqtisodiy taraqqiyotning muhim drayveri sifatida hududiy rivojlanishni jadallashtirishda keng qo‘llanilmoqda. Xususan, Xitoyning Shenzhen maxsus iqtisodiy zonasi, Janubiy Koreya va Birlashgan Arab Amirliklaridagi erkin iqtisodiy hududlar qisqa muddat ichida yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini ta‘minlashga xizmat qilganligi bilan ajralib

turadi. Ushbu tajribalar EIZlarning investitsiya muhitini yaxshilash, texnologik yangilanishlarni jadallashtirish va hududiy nomutanosiblikni kamaytirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda erkin iqtisodiy zonalarining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri keng o'rganilgan bo'lsa-da, ularning aynan hududiy rivojlanishni jadallashtirish mexanizmlarini tizimli va kompleks yondashuv asosida tadqiq etish yetarli darajada chuqur yoritilmagan. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida EIZlarning samaradorligini oshirish omillari, hududiy ixtisoslashuvni kuchaytirish, infratuzilma va logistika tizimlarini takomillashtirish orqali ularning iqtisodiy natijadorligini ta'minlash masalalari ilmiy jihatdan yanada chuqur tadqiq etishni talab etadi. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqot olib borish zaruratini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. So'nggi yillarda “Navoiy”, “Angren”, “Jizzax” va boshqa erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilib, ular orqali sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish, eksportni kengaytirish hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda [1]. Biroq, mavjud imkoniyatlarga qaramasdan, ayrim EIZlar faoliyatida infratuzilma yetishmovchiligi, logistika xarajatlarining yuqoriligi, investitsiya jalb qilishdagi institutsional to'siqlar hamda hududiy ixtisoslashuvning yetarli darajada shakllanmaganligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Ushbu omillar EIZlarning hududiy rivojlanishga ta'sirini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qilmoqda.

Yuqoridagi holatlardan kelib chiqib, erkin iqtisodiy zonalar orqali hududiy rivojlanishni jadallashtirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni takomillashtirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, institutsional, investitsion, innovatsion va infratuzilmaviy mexanizmlarni uyg'un holda qo'llash orqali hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi erkin iqtisodiy zonalar orqali hududiy rivojlanishni jadallashtirish mexanizmlarini ilmiy asoslash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Erkin iqtisodiy zonalarining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va ahamiyati masalasi xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, mazkur yo'nalishda turli nazariy va amaliy yondashuvlar shakllangan. Xususan, erkin iqtisodiy zonalar iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash va eksportni kengaytirish vositasi sifatida baholanadi.

Jahon banki mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda erkin iqtisodiy zonalar rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoatni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi. [2] Ularning fikricha, EIZlar muvaffaqiyati ko'p jihatdan qulay institutsional muhit, infratuzilma rivoji va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq.

T. Farole va G. Akinci tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda erkin iqtisodiy zonalarining samaradorligi kompleks omillar tizimi bilan belgilanadi. Mualliflar EIZlarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun transport-logistika infratuzilmasining rivojlanganligi, investorlarga yaratilgan imtiyozlar tizimi hamda boshqaruv samaradorligi muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, ular ayrim zonalarda kutilgan natijalarga erishilmaganligini institutsional muammolar va noto’g’ri strategik yondashuvlar bilan izohlaydi [3].

D.Z. Zeng o’z tadqiqotlarida Xitoy tajribasi asosida erkin iqtisodiy zonalarining iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini chuqur tahlil qilib, ularning hududiy rivojlanishni jadallashtirishdagi muhim rolini asoslab beradi. Uning fikricha, EIZlar nafaqat investitsiya jalb qilish vositasi, balki texnologik transfer va innovatsion rivojlanishni ta’minlovchi platforma sifatida ham xizmat qiladi [4].

Shuningdek, A. Aggarwal tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda erkin iqtisodiy zonalarining eksportga yo’naltirilgan sanoatni rivojlantirishdagi ahamiyati alohida qayd etiladi. Muallif EIZlar orqali ishlab chiqarish hajmining oshishi, eksport diversifikatsiyasi va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv jarayonlari jadallashtirishini ta’kidlaydi [5].

Mahalliy olimlar tomonidan ham erkin iqtisodiy zonalarining iqtisodiy rivojlanishga ta’siri bo’yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, O’zbekiston sharoitida EIZlarning investitsion jozibadorlikni oshirish, sanoatni diversifikatsiya qilish va hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashdagi o’rni alohida o’rganilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda EIZlarning hududiy rivojlanishni jadallashtirish mexanizmlarini kompleks yondashuv asosida tizimli tahlil qilish masalasi yetarli darajada yoritilmaganligi kuzatiladi [6].

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko’rsatadiki, erkin iqtisodiy zonalar iqtisodiy o’sish va investitsiya jalb qilishda muhim omil bo’lsa-da, ularning hududiy rivojlanishga ta’sirini oshirish ko’p jihatdan samarali mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga bog’liq. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida EIZlarning institutsional, infratuzilmaviy va innovatsion jihatlarini uyg’unlashtirish orqali ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish zarurati mavjud.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi erkin iqtisodiy zonalar orqali hududiy rivojlanishni jadallashtirish mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan kompleks yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining investitsiya, sanoat ishlab chiqarishi va eksport ko’rsatkichlariga ta’siri empirik hamda statistik tahlil usullari asosida baholandi. Shuningdek, tahlil jarayonida taqqoslash, mantiqiy umumlashtirish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini baholashda, avvalo, ularning investitsiya jalb qilish, sanoat ishlab chiqarishini kengaytirish hamda eksport salohiyatini oshirishdagi o’rni tahlil qilindi. So’nggi yillarda erkin iqtisodiy zonalar orqali iqtisodiyotga jalb etilayotgan investitsiyalar

hajmi sezilarli darajada oshganligi kuzatilmoqda. (1-jadval)

1-jadval

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	2018	2020	2022	2024
Jalb qilingan investitsiyalar (mlrd. \$)	1.2	2.1	3.4	5.0
Sanoat ishlab chiqarishi (trln. so‘m)	8.5	12.7	18.9	27.3
Eksport hajmi (mlrd. \$)	0.9	1.5	2.6	4.2
Yangi ish o‘rinlari (ming kishi)	12	18	26	39

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, erkin iqtisodiy zonalar faoliyati natijasida iqtisodiyotning asosiy ko‘rsatkichlarida barqaror va izchil o‘shish tendensiyasi kuzatilmoqda. Xususan, jalb qilingan investitsiyalar hajmi 2018-yildagi 1,2 mlrd. AQSh dollaridan 2024-yilda 5,0 mlrd. AQSh dollariga yetib, qariyb 4 baravarga oshgan. Ushbu holat EIZlarning investitsion jozibadorligini oshirishda muhim rol o‘ynayotganligini hamda xorijiy kapital uchun qulay muhit shakllanayotganligini ko‘rsatadi.

Sanoat ishlab chiqarish hajmining 8,5 trln. so‘mdan 27,3 trln. so‘mga qadar ortishi esa erkin iqtisodiy zonalar doirasida yangi ishlab chiqarish quvvatlari ishga tushirilganligi, mavjud korxonalarining modernizatsiya qilinganligi hamda sanoat tarmoqlarining diversifikatsiya qilinayotganligi bilan izohlanadi. Mazkur o‘shish sur‘atlari EIZlarning real sektor rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatayotganligini anglatadi.

Eksport hajmining 0,9 mlrd. dollardan 4,2 mlrd. dollarga oshgani erkin iqtisodiy zonalarining tashqi iqtisodiy faoliyatni faollashtirishdagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Bu esa, o‘z navbatida, milliy iqtisodiyotning jahon xo‘jalik tizimiga integratsiyalashuv darajasi ortib borayotganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, eksport hajmining investitsiyalar o‘shishiga mutanosib ravishda ortishi EIZlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning eksportga yo‘naltirilganligini ifodalaydi.

Bandlik ko‘rsatkichlari tahlili ham ijobiy dinamikani aks ettirib, yangi ish o‘rinlari soni 12 mingdan 39 ming kishiga yetganligini ko‘rsatadi. Bu esa erkin iqtisodiy zonalarining nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini, xususan, aholi bandligini ta’minlash va daromadlar darajasini oshirishdagi rolini kuchaytirayotganligini bildiradi.

Umuman olganda, 1-jadval natijalari erkin iqtisodiy zonalar iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiruvchi, investitsiya va eksport faoliyatini kengaytiruvchi hamda hududiy rivojlanishni jadallashtiruvchi samarali instrument ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ijobiy ta’sirini yaqqol namoyon etdi. Biroq, mazkur natijalar EIZlarning hududiy rivojlanishdagi o‘rnini yanada chuqurroq baholashni, xususan, ularning hududlar kesimidagi iqtisodiy farqlarni kamaytirish va rivojlanish

darajasiga ko'rsatgan ta'sirini aniqlashni talab etadi. Shu maqsadda, keyingi bosqichda erkin iqtisodiy zonalar mavjud va mavjud bo'lmagan hududlar kesimida asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar taqqoslanib, ularning hududiy rivojlanishga ta'siri kompleks tahlil qilinadi. (2-jadval)

(2-jadval)

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining hududiy rivojlanishga ta'sir ko'rsatkichlari [7]

Ko'rsatkichlar	Past darajadagi hududlar	EIZ mavjud hududlar
Investitsiya hajmi (mlrd. \$)	1.8	4.6
Sanoat ishlab chiqarishi (trln. so'm)	10.2	24.8
Eksport ulushi (%)	15	38
Bandlik darajasi (%)	62	74

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholagandan so'ng, ularning hududiy rivojlanishga ko'rsatgan ta'sirini aniqlash maqsadida hududlar kesimida taqqoslama tahlil amalga oshirildi.

2-jadval natijalariga ko'ra, erkin iqtisodiy zonalar mavjud hududlarda iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori ekanligi kuzatiladi. Xususan, investitsiya hajmi EIZ mavjud hududlarda 4,6 mlrd. dollarni tashkil etgan bo'lsa, boshqa hududlarda bu ko'rsatkich atigi 1,8 mlrd. dollarni tashkil etadi.

Sanoat ishlab chiqarishi hajmi ham EIZ hududlarida qariyb 2,5 baravarga yuqori bo'lib, bu zonalarda ishlab chiqarish infratuzilmasining rivojlanganligi va investitsiya muhitining qulayligi bilan izohlanadi. Eksport ulushi 38 foizga yetgani esa ushbu hududlarning tashqi bozorlarga integratsiyalashuv darajasi yuqori ekanligini ko'rsatadi.

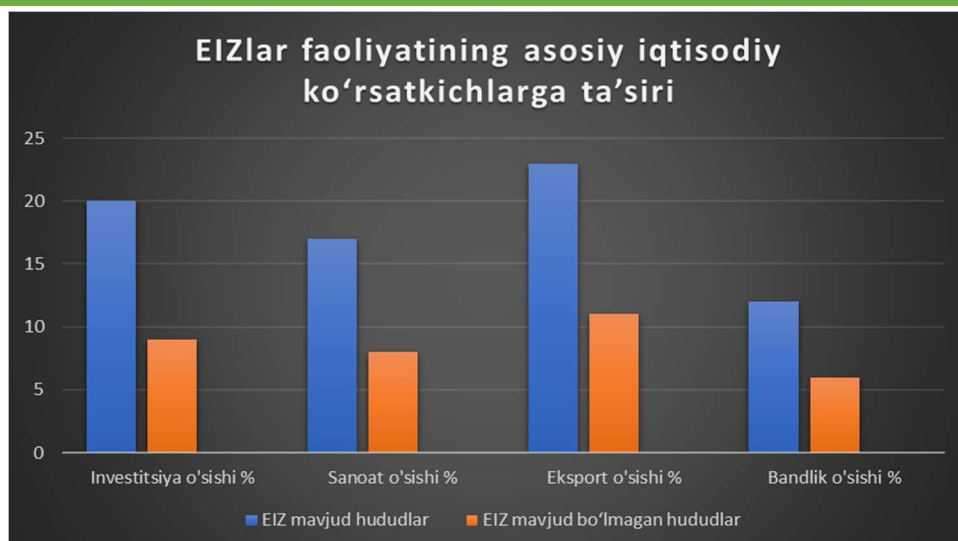
Bandlik darajasi ham EIZ hududlarida yuqoriroq bo'lib, bu zonalarning ijtimoiy ahamiyatini, xususan, aholi bandligini ta'minlashdagi rolini kuchaytiradi.

Mazkur holatni yanada aniqroq va vizual tarzda ifodalash maqsadida erkin iqtisodiy zonalarning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri ko'rib chiqishimiz mumkin (1-rasm).

Diagramma natijalari erkin iqtisodiy zonalar mavjud hududlar va boshqa hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni aniq ifodalaydi. Xususan, EIZ mavjud hududlarda investitsiya o'sishi 20 foizni tashkil etgan bo'lsa, EIZ mavjud bo'lmagan hududlarda bu ko'rsatkich 9 foiz atrofida shakllangan.

Shuningdek, sanoat ishlab chiqarish o'sishi ham EIZ hududlarida yuqori bo'lib, 17 foizni tashkil etgan bo'lsa, boshqa hududlarda bu ko'rsatkich 8 foiz darajasida qayd etilgan. Eksport o'sishidagi farq esa yanada sezilarli bo'lib, EIZ hududlarida 23 foizni tashkil etgan bo'lsa, EIZ mavjud bo'lmagan hududlarda 11 foizdan oshmagan.

Bandlik o'sishi ko'rsatkichlari ham EIZ hududlarida yuqori bo'lib, bu zonalarning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

1-rasm. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri

Umuman olganda, diagramma natijalari erkin iqtisodiy zonalarning hududiy iqtisodiy rivojlanishga kompleks ta'sir ko'rsatayotganligini, ya'ni investitsiya, sanoat, eksport va bandlik ko'rsatkichlari orqali iqtisodiy faollikni sezilarli darajada oshirayotganligini ko'rsatadi.

Mazkur natijalar erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini ta'minlovchi mexanizmlarni chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, erkin iqtisodiy zonalar hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishning muhim instrumenti hisoblanadi. Ular orqali investitsiya oqimlari oshadi, sanoat ishlab chiqarishi kengayadi, eksport salohiyati ortadi va aholi bandligi yaxshilanadi.

Shu bilan birga, erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini yanada oshirish uchun ularning faoliyatini takomillashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va innovatsion mexanizmlarni keng joriy etish zarur.

Erkin iqtisodiy zonalar hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda muhim institutsional vosita bo'lib xizmat qiladi. Tahlillar asosida EIZlar orqali investitsiya oqimlari oshishi, sanoat ishlab chiqarishi kengayishi, eksport salohiyati ortishi hamda aholi bandligi darajasining yaxshilanishi kuzatildi. Biroq ushbu natijalarga erishish ko'p jihatdan erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini samarali tashkil etuvchi mexanizmlarning mavjudligi va ularning qay darajada ishlashiga bog'liq ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida erkin iqtisodiy zonalar orqali hududiy rivojlanishni jadallashtirish quyidagi asosiy mexanizmlar orqali amalga oshirilishi ilmiy jihatdan asoslab berildi:

Birinchi, institutsional mexanizm orqali erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini boshqarish tizimini takomillashtirish, “yagona darcha” xizmatlarini rivojlantirish hamda investorlar uchun qulay huquqiy muhit yaratish hududiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchidan, investitsion mexanizm orqali soliq va bojxona imtiyozlarini optimallashtirish, xorijiy va mahalliy investorlar uchun rag‘batlantiruvchi choralarni kengaytirish investitsiya oqimlarini ko‘paytirish imkonini beradi.

Uchinchidan, infratuzilmaviy mexanizm transport-logistika tizimini rivojlantirish, energetika va kommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va hududlarning iqtisodiy jozibadorligini kuchaytiradi.

To‘rtinchidan, innovatsion mexanizm zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, raqamli boshqaruv tizimlarini rivojlantirish va “raqamli EIZ” modelini shakllantirish orqali yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni ta‘minlaydi.

Beshinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy mexanizm orqali yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va hududlarda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish hududiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi mexanizmlarni o‘zaro uyg‘un holda qo‘llash erkin iqtisodiy zonalarning samaradorligini sezilarli darajada oshirish, hududiy iqtisodiy nomutanosiblikni kamaytirish hamda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash imkonini beradi.

Shu asosda quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- erkin iqtisodiy zonalarni hududiy ixtisoslashuv asosida rivojlantirish;
- investitsion va institutsional mexanizmlarni takomillashtirish orqali investorlar uchun qulay muhit yaratish;
- infratuzilmaviy rivojlanishni jadallashtirish va logistika tizimini optimallashtirish;
- innovatsion va raqamli mexanizmlarni keng joriy etish;
- hududlar kesimida bandlikni oshirishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni kuchaytirish.

Umuman olganda Erkin iqtisodiy zonalar hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda muhim vosita bo‘lib, ular orqali investitsiyalar, sanoat ishlab chiqarishi va eksport hajmi oshishi ta‘minlanadi. Tadqiqot natijalari ushbu jarayonlarning samaradorligi ko‘p jihatdan institutsional, investitsion, infratuzilmaviy va innovatsion mexanizmlarning uyg‘unligiga bog‘liqligini ko‘rsatdi. Mazkur mexanizmlarni takomillashtirish hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosiblikni kamaytirishga xizmat qiladi. Natijada barqaror iqtisodiy o‘sish va aholi bandligini oshirishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi PF-4931-son Farmoni.
2. World Bank. Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development. Washington DC, 2008.
3. Farole T., Akinci G. Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions. World Bank, 2011.
4. Zeng D.Z. Building Engines for Growth and Competitiveness in China:

Experience with Special Economic Zones. World Bank, 2010.

5. Aggarwal A. Special Economic Zones: Performance, Issues and Policy Implications. Economic and Political Weekly, 2006.

6. J.K.Boymurodov. The Importance of Free Economic Zones in Regional Development. European Journal of Business Startups and Open Society.Vol 6. №1 (2026) <https://inovatus.es/index.php/ejbsos/index>

7. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi va ilmiy maqolalar to‘plami, 2022–2024 yy.